

УДК 001.57: 330.47

ЗАКОНОМІРНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ КУРОРТНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ СИСТЕМ

П. В. ЗАХАРЧЕНКО

Азовський регіональний інституту управління Запорізького національного технічного університету

Статтю присвячено дослідженню системних характеристик в діяльності підприємств курортно-рекреаційної сфери на основі методів системного аналізу. Відображені особливості діяльності санаторіїв в умовах ринку, обґрунтовується необхідність і методологія побудови динамічних моделей управління їх розвитком, а також результати досліджень на прикладі курортного комплексу м. Бердянська

Курортно-рекреаційна економіка є важливою складовою частиною економічного потенціалу країни. Як частина цілого рекреаноміка випробовує на собі економічний вплив держави, у свою чергу, впливаючи при цьому на розвиток національної економіки в цілому. Таким чином, спостерігається тісна взаємодія процесів розвитку економічних і курортно-рекреаційних систем. Причому ця взаємодія носить системний характер, що виражається у взаємозалежності, взаємовпливі і взаємообумовленості таких систем.

Соціально-економічні процеси в курортно-рекреаційних системах активно взаємодіють з процесами охорони природи і довкілля. Саме рекреаноміка є місцем системного зв'язку між економічною діяльністю і екологією. Будучи однією з найбільших і перспективних підсистем економічної системи, вона повинна враховувати як потреби людини, так і можливості природи і, відповідно, приводити їх в рівноважний стан. Таким чином, можна розглядати курортно-рекреаційну діяльність як економічну категорію, яка відображає сукупність економічних стосунків, властивих суспільному виробництву [1, 2]. Ці стосунки обумовлені виробництвом і вжитком курортно-рекреаційного продукту. На галузевому ринку такий продукт виступає у вигляді набору товарів і послуг рекреаційного характеру, що мають кількісну і якісну визначеність і підготовлених для реалізації їх споживачам. У виробництві курортно-рекреаційного продукту беруть участь багато підприємств і організацій, зв'язаних між собою в процесі створення такого продукту. Поступаючи в ринкове середовище, курортно-рекреаційний продукт випробовує вплив попиту. Формування платоспроможного попиту передбачає, що споживач вступає у економічні відносини з його виробником. Таким чином, результат рекреаційного виробництва знаходить суспільне визнання, а само виробництво отримує розвиток, оскільки знов відтворюється пропозиція курортно-рекреаційного продукту. Отже, курортно-рекреаційна економіка повинна розглядатися як взаємозв'язаний процес виробництва і вжитку, який включає складну систему економічних стосунків потрійного характеру: по-перше, між учасниками виробництва курортно-рекреаційного продукту, по-друге, між виробником і споживачем при пропозиції продукту і, по-третє, між споживачем і виробником рекреаційного продукту при його вжитку [3].

Постановка проблеми

Дослідженню проблем системності присвячені праці багатьох вчених, серед яких безперечний інтерес представляють роботи таких авторів як Вірсема Ф., Джакот Дж. Х., Дракер П., Ламбен Ж.-Ж, Мейсон Р., Мескон М., Треси М., Чемберлен Е., Ли Якокко та інших. У цих роботах розглянуті основні питання формування системних чинників організацій і результатів їх діяльності, ефективності їх

функціонування, вироблені різні методичні підходи і методи оцінки системних характеристик організації. Проте в неповному ступені розроблені методологічні і методичні питання, пов'язані з системним підходом до діяльності курортно-рекреаційних організацій, недостатньо враховуються особливості функціонування курортно-туристського комплексу і специфіки цього виду послуг. Слід зазначити, що останніми роками посилилася увага до процесів, що відбуваються в курортній сфері. Разом з тим, більшість праць з курортної тематики присвячена державному і регіональному управлінню курортними ринками, якості і конкурентоспроможності рекреаційних організацій, маркетингу, фінансовому менеджменту [4]. У цих роботах розглядалися тільки окремі аспекти управління здоров'ям в ринкових умовах і не обґрунтовувалися завдання системного дослідження функціонування курортно-рекреаційних організацій і регіонів.

Об'єкти та методи дослідження

Введемо наступне визначення курортно-рекреаційної системи. Під курортно-рекреаційною системою будемо розуміти сукупність впорядкованих взаємодіючих, взаємозв'язаних і взаємозалежних елементів, яка має властивості, що не зводяться до властивостей окремих елементів, і призначена для виконання певних спеціалізованих функцій. Таке визначення рекреасистеми відображає можливість представлення курортної рекреації як різноманіття зв'язків, властивостей, відношень, що виявляються в процесі виробництва і реалізації курортно-рекреаційного продукту. Курортно-рекреаційні системи характеризуються наступними основними ознаками: цілісністю, впорядкованістю, стійкістю, мінливістю і рухливістю. Ознака цілісності в рекреасистемах проявляється в наявності взаємозв'язків між курортно-рекреаційною діяльністю, природним середовищем, суспільством і економікою, що дозволяє зберегти їх системну стійкість. Порушення будь-якого з цих зв'язків приводить до виникнення хаотичних процесів, які ведуть до розпаду системи. Істотна відмінність курортно-рекреаційних систем в цьому аспекті полягає в тому, що, якщо в інших видах систем продукція транспортується до споживача, то результатом діяльності рекреаційної галузі є переміщення рекреативістів до місць концентрації рекреаційних ресурсів, тобто споживання ресурсів відбувається в місці їх розміщення. При цьому не відбувається вилучення і переробки природних ресурсів.

Функціонування курортно-рекреаційної системи в зовнішньому середовищі спирається на певну впорядкованість її елементів, відношень і зв'язків. Впорядкованими системами зазвичай називають такі системи, для яких істотен порядок їх елементів [5]. Стосовно курортних рекреацій ця властивість виявляється в строгій послідовності різних технологій лікувального, відновлювального і туристичного характеру, які складають сутність спеціалізованого курортно-рекреаційного продукту. Структурно і функціонально різні аспекти впорядкованості утворюють основу для виділення в рекреасистемах її підсистем. Як впорядкована цілісна множина взаємозв'язаних елементів, що володіє структурою і організацією, така система в своїй взаємодії з середовищем демонструє певну поведінку, яка може бути реактивною (визначатися дією середовища) або активною (визначатися власними цілями, що передбачають перетворення середовища і підпорядкування його своїм потребам). Специфічною рисою курортно-рекреаційної системи є наявність в ній процесу управління, яке забезпечує автономність і цілеспрямований характер її поведінки, що, відповідно, приводить до появи класів багаторівневих, багатоцільових і інших рекреасистем. Слід також відзначити, що для рекреаційної діяльності типовими є

впорядкованість і одночасно періодичність. Це обумовлено як природними ритмами і циклами, так і циклічністю соціально-побутової діяльності відпочивальників і суспільства.

Ознака стійкості функціонування рекреасистеми означає здатність адаптуватися до умов, що змінюються, а також здатність зберігати необхідні властивості в умовах обурення. При цьому передбачає взаємодію соціальних, економічних і екологічних аспектів. Принцип ефективності, що є внутрішньо властивим стійкості, має на увазі оптимальне використання ресурсів, включаючи біологічну різноманітність; зведення до мінімуму негативних екологічних, культурних і соціальних наслідків; а також максимальне збільшення переваг для охорони довкілля. Це також відноситься до системи управління, необхідної для досягнення цих цілей. Слід зазначити, що характерною особливістю курортно-рекреаційної системи є сильна залежність від зовнішніх чинників.

У діяльності курортно-рекреаційних систем відбуваються постійні зміни. Ознака мінливості визначає здатність таких систем змінювати свою просторово-часову організацію як реакцію на умови довкілля. При цьому сутність курортно-рекреаційної системи не змінюється, - змінюється лише структура і поведінковий характер її функціонування. В більшості випадків мінливість сприяє позитивній адаптації рекреасистем до умов довкілля - покращується реакція системи на довколишній простір і виникає модифікація управління. Проте інколи, під впливом несприятливих чинників довкілля, виникають зміни структури системи, схожі на «мутації». Також, під впливом екстремальних чинників довкілля, в курортно-рекреаційних систем можуть виникнути нестационарні процеси, що приводять до виникнення катастроф або сценаріїв розвитку хаосу. Розглядати мінливість рекреасистем лише як перехід від одного стану рівноваги до іншого, як це роблять більшість сучасних економічних теорій, представляється невірним. Правильніше було б говорити про еволюцію таких систем і їх розвиток як окремий випадок позитивного руху, а не зростання і прагнення до рівноваги. Поняття економічної еволюції поки що мало розроблене в економічній теорії. Існує швидше інтуїтивне, чим наукове його розуміння. Загальна теорія еволюції складних нелінійних систем, до яких відносяться курортно-рекреаційні системи, дає загальні уявлення про можливий характер руху таких систем. Для таких систем найважливіше значення має характер біфуркації їх еволюції, який має на увазі, що система, розвиваючись випадковим чином, нагромаджує нові властивості спочатку кількісно, а потім імовірнісним шляхом переходить в нову якість. Рівноважні, стійкі стани такої системи є лише моменти в її русі. Економічні кризи в термінології теорії нерівноважних систем є точками біфуркації, переходу в новий стан або розпаду даної системи і виникнення принципово нової системи [6, 7].

Сучасні курортно-рекреаційні системи є складними багатофакторними об'єктами. У свою чергу, вони занурені в ще складніше економічне середовище. Їх життєздатність, перш за все, залежить від їх стійкості до всіляких змін, що відбуваються, як в них, так і в зовнішньому середовищі. З іншого боку, сам процес розвитку такої системи є джерелом їх нестійкості, але вже у відмінності від вказаних обставин, цілеспрямованої. Таким чином, курортно-рекреаційна система повинна володіти з одного боку стійкістю, а з іншого боку рухливістю. Поєднання цих властивостей в одному і утворює певне діалектичне протиріччя, вирішення якого лежить в створенні принципів побудови рекреасистем і методів управління ними.

Рухливість – одна з важливих властивостей курортно-рекреаційної системи, що полягає в здатності швидко реагувати на зміни в довкіллі. Методи її діагностики включають прийоми визначення

швидкості і легкості зміни всіляких процесів, характерних для курортних рекреацій, на процеси того ж або протилежного знаку, а також - швидкості виникнення і припинення процесу [8]. Особливість ознаки рухливості курортної рекреації як системи в даний час обумовлюється двома суперечливими тенденціями, характерними для сучасного суспільства. З одного боку, спостерігається соціальна інтеграція, з іншої – прагнення до індивідуалізації. Ці чинники, разом з економічними процесами, можуть привести до виникнення нової властивості рекреасистем – елітаризму, тобто переходу від групового споживчого попиту до індивідуального споживання.

Слід також відзначити тенденцію, яка полягає в тому, що, окрім наведених вище чинників, стійкість курортної системи також забезпечується такими елементами самоорганізації, як диференціація і лабільність. Диференціація – це прагнення курортно-рекреаційної системи до структурної і функціональної різноманітності елементів, які забезпечують не лише умови виникнення і вирішення протиріч, але і визначають здатність швидко пристосовуватися до змінних умов. Лабільність означає рухливість функцій елементів структури при збереженні стійкості системи в цілому. Ці параметри у поєднанні з ієрархічною структурою управління утворюють механізм адаптивності курортно-рекреаційної системи, що визначає її розвиток і стійкість.

В процесі еволюційного розвитку курортно-рекреаційних систем просліджуються циклічно-хвилові коливання. Дослідження коливальних процесів в таких системах спирається на чотири вихідні положення загальної теорії економічного циклу:

- цикл трактується як коливання ділової активності, що постійно повторюються. При такому підході первинним об'єктом вивчення є все коливання в цілому, а не окремі його фази;
- економічна динаміка поліциклічна. Загальний коливальний рух ділової активності є синтезом ряду хвиль з різними періодами, амплітудою і механізмом коливань;
- циклічне коливання відбувається відносно положення рівноваги;
- циклічні коливання відбуваються незалежно від довготривалого економічного зростання.

На основі методів моделювання в загальній динаміці курортно-рекреаційної системи можна вичленити основний тренд і самостійні коливання довкола цієї трендової траєкторії зростання. При цьому механізми коливань будуть логічно незалежні не лише від чинників економічного зростання, але і від самої передумови його існування. Функціонування курортно-рекреаційних систем передбачає наявність кон'юнктурних коливань, які носять закономірний характер. Ці зміни відбуваються стихійно, але повторюються регулярно. Можна стверджувати, що розвиток таких систем визначається нелінійними процесами, з постійною зміною параметрів динаміки. Цикли в рекреасистемах відносяться до змішаного ендо-екзогенному типу, коли коливання генеруються самою системою і в той же час є наслідком дії зовнішніх чинників. У динаміці функціонування особливо чітко виражені малі хвилі. Це пояснюється швидким обігом курортно-рекреаційного капіталу. Що ж до впливу зовнішніх чинників, то вони можуть прискорювати (уповільнювати) момент настання циклу, робити резонуючий, пом'якшувальний або деформуєчий вплив і тим самим спотворювати вигляд циклічних траєкторій.

Цикли курортної кон'юнктури також пов'язані з довгими хвилями. Аналіз їх взаємодії демонструє особливості розвитку курортно-рекреаційних систем на тому або іншому відрізку часу. Зокрема, кризи курортних рекреацій тим глибше, а підйоми значніші, ніж синхронніше дві хвилі досягають відповідно своїх нижчих і вищих точок. Іншими словами, амплітуда коливань залежить від

міри, в якій виражений резонанс хвиль. Наприклад, найбільш істотний підйом в діяльності курортів на початку 1960-х рр. доводився на підвищувальну фазу сумарного коливання, а найглибша криза на початку 1980-х рр. – на понижувальну фазу. Циклічні коливання в курортно-рекреаційних системах мають закономірну просторово-часову організацію, в якій можна виділити центри локалізації імпульсу, периферію коливальних процесів і певну періодичність у виникненні імпульсів. Центри локалізації імпульсу циклічних коливань збігаються з ядрами просторової системи, де концентруються основні рекреаційні потоки і генеруються нові ефективніші технології ведення курортно-рекреаційного бізнесу, форми організації виробництва рекреаційного продукту. Циклічні коливання, які зароджуються в ядрах просторової системи потім поширюються на напівпериферію і периферію. Однією з тенденцій, характерною для сучасного стану курортно-рекреаційних систем, є уповільнення динаміки зростання. В той же час, цей процес відбувається в різних сегментах просторової системи по-різному. З найбільшою силою він виражений на напівпериферії і периферії, де середньорічні темпи приросту туристських відвідувань скоротилися. В той же час, темпи приросту відвідувань в цих сегментах залишаються вищими, ніж в ядрах просторової структури. Таким чином, українські курортно-рекреаційні системи мають хорошу перспективу для інноваційного розвитку і істотного збільшення прибутковості.

Висновки

Дослідження в рамках проекту розробки системної методології управління стійким розвитком курортно-рекреаційних комплексів дозволило отримати наступні результати:

запропонован теоретико-методологічний підхід до створення системи управління курортно-рекреаційними комплексами на основі системної і інноваційної складових; досліджені їх особливості і характеристики, які дозволяє адекватно реагувати на динаміку зміни ринкового середовища;

доведений зв'язок між системними характеристиками і ефективністю функціонування курортно-рекреаційних комплексів; показані властивості циклічно-хвильових коливання та їх зв'язок з просторово-часовою організацією рекреасистем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ткаченко Т. І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу / Т. І. Ткаченко. – К. : КНТЕУ, 2006. – 537 с.
2. Inskeep E. National and Regional Tourism Planning: Methodologies and Case Studies / E. Inskeep. – New York : Routledge, – 1994. – 249 p.
3. Чуваткин П. П. Рекреационная экономика / П. П. Чуваткин. – М. : Наука, 2006. – 377 с.
4. Боков М. А. Стратегическое управление рекреационными предприятиями в условиях переходной экономики / М. А. Боков. – СПб. : ЮНИТИ-ДАНА, – 2001. – 368 с.
5. Квейд Э. Анализ сложных систем / Э. Квейд ; пер. с англ. И. И. Андреева, И. М. Верещагина. – М. : Советское радио, 1969. – 520 с.
6. Нельсон Р. Р. Эволюционная теория экономических изменений / Р. Р. Нельсон, С. Дж. Уинтер ; пер. с англ. А. Н. Нестеренко. – М. : Дело, 2002. – 536с.
7. Костюк В. Н. Нестационарные экономические процессы / В. Н. Костюк. – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 240 с.
8. Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И.Лукинов.– М.:Экономика, 2002. –568с.

Надійшла 25.10.2010